

Іскендеров Ф. Ш.,
старший викладач кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВРАХУВАННЯ ОСОБИ ВИННОГО ПРИ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ПОКАРАННЯ

ANALYSIS OF PERSONALITY AT SENTENCING PROCESS

Проблема нормативного визначення ознак особи винного при індивідуалізації покарання в Україні та інших країнах Причорноморського басейну розглядається у даній роботі. На основі компаративного аналізу розглянуто поняття, зміст характеристик особи винного при індивідуалізації покарання. Зроблено висновок щодо існування загальних та спеціальних (корупційні злочини) правил врахування особи винного у сучасній правовій доктрині.

Ключові слова: призначення покарання, індивідуалізація покарання, диференціація покарання, особа винного, кримінально-правові заходи

Проблема нормативного определения признаков личности виновного при индивидуализации наказания в Украине и странах Причерноморского бассейна рассматривается в данной работе. На основе сравнительного анализа рассмотрено понятие, содержание характеристик личности виновного при индивидуализации наказания. Сделан вывод о существовании общих и специальных (коррупционные преступления и пр.) правил учета личности виновного при индивидуализации наказания.

Ключевые слова: назначение наказания, индивидуализация наказания, дифференциация наказания, виды индивидуализации наказания, личность виновного, уголовно-правовые меры.

The problem of personality characteristics legal definition as a sentencing and penalization principle in Ukraine and other Black Sea countries legislation is considered in this paper. Ideas based on comparative analysis of the notion, content and type of personal characteristics that differ depending on their legal definition were discussed.

Key words: punishment, individualization of punishment, punishment differentiation, guilty person, types of punishment individualization, coercive measures.

Проблеми диференціації кримінальної відповідальності і індивідуалізації покарання з урахуванням характеристик особистості злочинця є одвічно актуальними. Кримінальне законодавство і теорія кримінального права різних країн намагалися і намагаються знайти оптимальні відповіді на питання: а) на якому віковому етапі і рівні розвитку інтелекту і волі, особа стає суб'єктом кримінально-правових відносин і може нести відповідальність за заподіяну шкоду; б) які межі кримінальної відповідальності будуть найбільш оптимальними і розумними для різних вікових груп (діти, підлітки, молодь, зрілі особи, пенсіонери, тощо); в) який вплив особливостей психіки, її патологічних відхилень на призначення покарання, які базові критерії обрання заходів кримінально-правового впливу до осіб, які вчинили кримінальне правопорушення.

Система кримінально-правових заходів, встановлена чинним кримінальним законодавством України є одним з ефективних засобів подальшого зміцнення законності. З її допомогою силові структури нашої держави в інтересах усього народу ведуть боротьбу з корупціонерами та професійними злочинцями, крадіями і шахраями, злісними хуліганями, вбивцями, гвалтівниками та іншими антигромадськими елементами.

У кримінальної відповідальності, покаранні та інших формах її реалізації знаходить своє часткове вираження і прояв державний примус, каральна та профілактична сторона діяльності різних державних органів. Важливим критерієм індивідуалізації покарання закон називає особу винного. Вивчення впливу особи винного на міру покарання лежить

в площині кримінально-правової науки, соціології кримінального права, кримінології, юридичної психології, а також, стосовно вивчення виправного впливу на особистість винного, в сфері науки кримінально-виконавчого права.

У боротьбі за виховання високих моральних якостей людини, за рішуче скорочення й попередження антигромадських проявів, різного роду правопорушень і злочинних дій з боку окремих громадян особливі завдання покладаються на органи державного апарату, які виконують функції примусу. Ці органи керуються демократичними принципами Української держави, особливо підкреслюють, що в боротьбі з правопорушеннями основна увага повинна бути спрямована на проведення таких заходів, які попереджали б і виключали можливість здійснення діянь, які завдають шкоди суспільству, індивідуалізуючи кримінальну відповідальність та покарання.

З другого боку, при нивілеровці цих настанов ми зіштовхуємося із ситуацією, коли вчинення діянь, які визначаються діючим КК України як злочини, проте такими не є за своєю природою, призводить до правового нігілізму, нехтування принципами індивідуалізації покарання, що чудово було описано у праці В. Кулігіна: «Народ видит наказание, но не видит преступления, и именно потому, что он видит наказание там, где нет преступления, он перестает видеть преступление там, где есть наказание» [1, с. 11].

Отже призначення покарання неможливе без визнання двох моментів в характеристиці особи винного:

– нормативно визначених якостей особи, що впливають на індивідуалізацію покарання,

– з'ясування ступеню інтеріорізації соціальної норми-заборони.

Останнє питання має особливе значення сьогодні. Проблема вивчення сенсів та розуміння кримінального права призвела В.О. Тулякова до важливого висновку щодо того, що: «У сучасних умовах розвитку суспільства як актуальну визначено проблему сингулярності у кримінальному праві, тобто існування стану за яким імперативний концепт публічно-правового захисту прав та свобод фізичних та юридичних осіб, громади, держави може бути вщент порушеним (нейтралізованим) за допомогою розповсюдження диспозитивної приватності паралельного регулювання кримінально-правових конфліктів не шляхом медіаційних процедур, а шляхом формування особистісних правил реагування на кримінально-правові заборони. Вважається (Т. Мельнічук), що при стані сингулярності влаштовується перехід від структурної впорядкованості кримінально-правових відносин до фрагментарності та різноманіття цінностей, стандартів, що не вписуються у нормативні межі національного законодавства. Кримінально-правові сенси як і межі між нормою та девіацією розмиваються, становляться віртуальними. За умов мережевої глобалізації стан сингулярності, поширюючись у мережевих гібридних формах нормосвідомості, стає все більш популярним, емоційно близьким, не суперечливим та економічно необхідним.

Теоретично стан сингулярності кримінального права засновано на гіпотезі, згідно якій концепт публічної заборони спрацьовує лише тоді коли ця заборона отримує суб'єктивну оцінку, інтеріорізується індивідами, чи соціальними спільнотами. У випадках коли паралельна реальність (доповнена реальність) комунікативних образів та сенсів постправди формує нові можливості індивідуальної чи колективної поведінки – традиційні заборони не діють. Вони міняються на дозволи, чи, навпаки, провокуються державою або іншими акторами у інших, гібридних формах. Заборона кримінального змінюється на відносну його допустимість» [2].

Саме такий підхід встановлення значення та інтеріорізації сенсу норми при призначенні покарання буде враховуватись у майбутньому. Зосередимося ж на нормативних характеристиках особи правопорушника, що враховуються при індивідуалізації покарання.

Діюче законодавство та судова практика стверджують, що згідно статті 65 Кримінального кодексу України, При врахуванні даних, що характеризують особу винного, суд досліджує його соціально-демографічні ознаки (вік, характер занять, сімейний стан тощо), кримінально-правові чинники (наявність попередніх судимостей, підстави звільнення від відбування попереднього покарання тощо), поведінку особи до і після вчинення злочину (ставлення до роботи або навчання, поведінка в побуті, наявність антисоціальних пристрастей тощо), стан здоров'я

(наявність хронічних хвороб, інвалідність тощо), вплив покарання, яке може бути призначено, на подальше буття близьких особі засудженого людей (скажімо, засуджений – єдиний годувальник сім'ї, де є малолітні діти, і навпаки, засуджений – алкоголік, який постійно тероризує своє оточення).

Отже, суд, призначаючи покарання, встановлює не тільки наявність ознак, що характеризують особу як суб'єкт злочину (без чого взагалі не можна вести мову про призначення покарання), а й як конкретну людину, з усіма притаманними їй позитивними та негативними якостями і властивостями [3; 4].

В сучасній науці кримінального права питання врахування індивідуалізації покарання в рамках аналізу характеристик особистості винного розглядалися в роботах таких авторів як А.А. Арямов, С.В. Благоев, В.М. Булаков, І. Г. Богатирьов, В.М. Воронін, Т.А. Денісова, О.М. Джужа, І.І. Карпец, Л.Л. Кругліков, В.Я. Конопельский, В.В. Мальцев, А.В. Наумов, М.Н. Становський, В.В. Сташис, В.М. Степашин, А. Х. Степанюк, Ф.Р. Сундуков, В.Я. Тацій, Г.І. Чечель, А.П. Чугаєв, В.Д. Філімонов, О.В. Чунталова, О.І. Ющик і ін.

Особистість – поняття багатогранне. Вона являє собою індивідуальне вираження соціально значущих властивостей, індивідуальну форму буття суспільних відносин, міру соціальності людини. Особистість злочинця – категорія кримінологічна, тоді як особа винного – кримінально-правова, яка використовується для того, щоб виявити міру відповідальності особи, яка вчинила злочин. Поняття особистості злочинця – ширше, ніж особистість винного, оскільки в перше поняття включається більше властивостей, тоді як для визначення особи винного використовуються тільки такі ознаки, які мають кримінально-правове значення. Поняття суб'єкта злочину включає в себе тільки комплекс ознак, що стосуються осудності, віку кримінальної відповідальності і ряду спеціальних ознак, характерних в конкретних випадках для спеціального суб'єкта. Значення суб'єкта злочину – визначити можливість реалізації кримінальної відповідальності щодо особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. Всі три обговорювані поняття знаходяться в стані підпорядкування.

У процесі дослідження проблеми впливу особистості винного на призначається покарання вирішувалося питання про те, чи підлягає обліку особу винного в цілому або ж тільки її суспільна небезпека, яка, як властивість особистості злочинця полягає в реальній загрозі вчинення ним нового злочину, яка породжується антисоціальним ставленням особи до інших осіб, громадським організаціям або державі, а також сприяють йому суспільними відносинами.

Враховуючи змістовну працю В.М. Вороніна щодо проблематики питання [4], відмітимо, що без відповідної конкретизації щодо характеристик особи винного питання індивідуалізації відповідальності розглянуто у КК країн минулого СНД, Румунії, Греції. Обставини життя та особисті дані потребує уточнювати КК Молдови, ступінь суспільної небезпеки особи КК Болгарії та КК Греції, вік, стан пси-

хіки, особистісні та соціальні якості винної особи – КК Туреччини, інші суттєві обставини та характеристики особистості – КК Грузії [3, 5-13].

Враховання особи винного, за дотримання вимог п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України, означає врахування судом у разі призначення покарання соціальних, психологічних, фізичних та інших істотних з кримінально-правової точки зору даних особи, що вчинила злочин. До соціальних даних особи належать професія, займана посада, характеристика у побуті та на роботі, наявність відзнак, нагород тощо, наявність сім'ї, утриманців, матеріальний стан тощо; фізичні дані – це стать, вік, стан здоров'я, інвалідність, вагітність і т. ін.; психологічні дані – психічне здоров'я, темперамент, характер особи. Всі ці дані важливо враховувати у сукупності. У вирокі мають бути наведені ті з них, які безпосередньо вплинули на призначення покарання. Подібним чином розкривається зміст розглядуваної обставини більшістю науковців. Сучасне кримінальне законодавство РФ (ч. 3 ст. 60 КК) не вимагає врахування суспільної небезпеки особи винного. Навпаки, виходячи з граматичного тлумачення положень закону, можна приєднатися до висновку, що слова «характер і ступінь суспільної небезпеки» відносяться до слова «злочин», тоді як словосполучення «особа винного» знаходиться в реченні в називному відмінку, що вказує на самостійність цього критерію призначення покарання поряд з характером і ступенем суспільної небезпечності злочину [4]. Серед обставин, які можуть підлягати обліку, вважаємо за необхідне виділити ті, які мають специфічне кримінально-правове значення для призначення покарання: стать, вік, наявність (відсутність) сім'ї, інвалідність, наявність дітей до трьох років, громадянство, тощо. Специфіка цих обставин полягає в тому, що їх наявність може стати перешкодою для призначення того чи іншого виду покарання в тому чи іншому розмірі, чи загалом виключити можливість застосування того чи іншого виду покарання певні обмеження по колу осіб, яким може бути призначено те чи інше покарання, містять практично всі види покарань, тому завдання суду виключити можливість їх застосування до деяких категорій осіб.

Всі інші обставини, які суди враховують, при характеристиці особистості, не слід обмежувати будь-якими групами, або ж вимагати від суду давати повну характеристику особистості, тому що завжди знайдуться такі обставини, які в даному конкретному випадку не повинні і не можуть впливати на позитивну або негативну характеристику особистості, але суд врахує їх, керуючись принципом гуманізму та правилами судової дискреції. Комплексна оцінка

особистості виходячи з усіх її соціальних, біологічних, психофізичних якостей також не завжди буде доступна і може стати реальністю, це може перетворити індивідуалізацію покарання з урахуванням особи з юридичного процесу в психо-фізіологічний, що ризикує стати першим кроком до утвердження переваги антропологічної школи.

Індивідуалізація покарання, безсумнівно, відноситься до особистості, на нашу думку це означає, що всі основні критерії індивідуалізації засновані на обліку особи винного. Дійсно крім особистості, в процесі індивідуалізації враховуються інші фактори, проте історично першими з'явилися ті обставини, які були пов'язані з особистістю злочинця, і впливали на міру покарання. Отже, обставини, що характеризують особу винного, можна поділити на ті, що:

1) мають значення для обрання виду покарання відповідно до існуючих законодавчих обмеженнями (стать, вік, працездатність і т.п.);

2) мають значення для визначення терміну або розміру обраного виду покарання (характеристика та ін.). Такі фактори необхідно встановлювати і досліджувати в процесі судового розгляду.

Суд може врахувати будь-які дані про особу винного. При врахуванні тієї чи іншої обставини у суду повинен бути обов'язок вказати, яким чином дана обставина вплинула на характеристику особистості, позитивно або негативно. Таким чином, врахування особи винного при призначенні покарання припускає з'ясування судом соціальних, психологічних, біологічних та інших даних про особу, що її характеризують як під час учинення кримінального правопорушення, так і до або після його вчинення [15, 78].

Окремі характеристики, які стосуються особи винного, застосовуються при визначенні особистісних рис та способу життя підсудного при застосуванні спеціальних підстав індивідуалізації кримінальної відповідальності, якими регламентовані, зокрема, правила призначення покарання особі, яку визнано судом обмежено осудною (ч. 2 ст. 20 КК України); правила призначення покарання особі, яка вчинила злочин під час виконання спеціального завдання з попередження або розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ч. 3 ст. 43 КК); правила призначення покарання за незакінчений злочин і за злочин, вчинений у співучасті (ст. 68 КК України); правила призначення покарання за сукупністю злочинів і вироків (ст.ст. 70, 71 КК України); правила призначення покарання неповнолітнім (ст. 103 КК України); правила призначення покарання за корупційні злочини (ст. 44 КК України), та інші.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кулыгин В.В. Этнокультура уголовного права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: специальность 12.00.08 Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / В.В. Кулыгин : – Хабаровск, 2003. – 40 с.
2. Туляков В.О. Соціальна функція кримінального права у світі безладу // Право України – 2017. – № 2 – С. 75-83
3. Уголовный кодекс Украины. – К., 2016. – 220 с.
4. Узагальнення судової практики призначення покарань у зв'язку з набранням чинності Законом України «Про внесення змін до деяких актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» – [Електронний ресурс] // 25.11.2014 Режим доступу: <http://il.vn.court.gov.ua/sud0207/analiz/31651/>.
5. Воронин В.Н. Индивидуализация наказания – М.: Проспект, 2017 – 285 с.
6. Уголовный кодекс Республики Беларусь : [по сост. на 30.09.2011 г.] / МВД Респ. Беларусь, учреждение образования «Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь». – Минск : Академ. МВД, 2011. – 227 с.
7. Уголовный кодекс Республики Болгария / [науч. ред. канд. юрид. наук, проф. А. И. Лукашова] ; пер. с болгар. Д. В. Милушева, А. И. Лукашова ; вступ. ст. Й. И. Айдарова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001 – 298 с.
8. Уголовный кодекс Грузии / [науч. ред. З. К. Бигвава ; вступ. ст. канд. юрид. наук, доц. В. И. Михайлова] ; обзорн. ст. докт. юрид. наук, проф. О. Гамкредидзе ; пер. с груз. И. Мериджанашвили. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 409 с.
9. Уголовный кодекс Республики Молдова № 985 от 18.04.2002 // Monitorul Oficial. – № 72-74, – Ст. № 195.
10. Criminal Code of the Republic of Turkey (English version) [Електронний ресурс] // Official Gazette № 25611. – dated 12.10.2004. – Режим доступу до кодексу : <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/6872>.
11. Уголовный кодекс Российской Федерации : [по сост. на 02.03.2012 г.] [Электронний ресурс]. – Режим доступу до кодексу <http://www.consultant.ru/popular/ukrf>.
12. Greek Penal Code [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.c00.org/p/greek-penal-code.html>.
13. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть : [учеб. пособ.] / под ред. и с предисл. И. Д. Козочкина. – М. : Омега-Л ; Ин-т междунар. права и эк. им. А. С. Грибоедова, 2003. – 576 с.
14. Есаков Г.А. Уголовное право зарубежных стран / Г.А. Есаков, Н.Е. Крылова, А.В. Серебренникова. – М.: Проспект, 2009. – 336 с.
15. Филимонов В.Д. Общественная опасность личности преступника. (Предпосылки, содержание, критерии) / отв. ред. А.Л. Ременсон. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 1970. – С. 78.